

Тема. Методи і прийоми навчання мови

Мета: розкрити специфіку методів навчання мови, основні їх функції, озброїти студентів необхідними знаннями; розвивати вміння та навички використовувати ефективні методи і прийоми, враховуючи конкретні умови вивчення мовного матеріалу.

Опорні поняття: методи навчання, прийоми навчання, проблемно-ситуативні завдання, система вправ з мови, засоби навчання, навчальна технологія, інтерактивне навчання.

Теоретичний блок

Запитання і завдання для обговорення в аудиторії

1. Розкрийте систему методів навчання мови на сучасному етапі розвитку лінгводидактики.
2. Назвіть учених-методистів, які намагались обґрунтувати методи навчання мови.
3. Як у науці класифікують методи навчання мови?
4. Якими факторами зумовлюється вибір навчального методу?
5. Кожний метод реалізує основні функції: навчальну, розвивальну, виховну. Поясніть, як ви це розумієте?
6. Розкрийте значення дидактичного матеріалу з мови, його види і способи використання.
7. У методичній літературі паралельно вживаються терміни "проблемне навчання" і "проблемність у навчанні". Чи є різниця у вживанні цих понять?
8. Як впливає на підвищення ефективності кожного з методів навчання мови продумане використання допоміжних засобів?
9. У чому актуальність проблемно-ситуативних завдань на уроках мови?
10. Розкрийте зв'язок між поняттями "методика навчання" і "технологія навчання".

Методичне орієнтування

Досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя – одне з головних завдань мовної освіти на сучасному етапі розвитку України.

Учні на уроках рідної мови повинні навчитися володіти мовою як засобом спілкування, вміти висловлювати свою думку. Для того, щоб учень був активним учасником того, що відбувається на уроці, вчителю потрібно використовувати найефективніші методи й прийоми, які б сприяли організації взаємозв'язку між учителем та учнем. Важливо привчати дітей вмінню самостійно поповнювати свої знання.

У дидактиці й методиці по-різному визначаються методи навчання. Так, В. Онищук вважає, що методи навчання становлять систему взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийоми викладання й учіння, а кожний прийом систему дій та операцій учителя й учнів, які визначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю.

Л. Федоренко зазначає, що методи навчання мови – це способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом.

На думку І. Олійника, методи навчання – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів.

За визначенням Є. Ітельсона методи навчання – це система методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу і особливостями джерел навчальної інформації.

М. Пентилюк зазначає, що методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольно-корекційна та ін.

Методи навчання мови – це система цілеспрямованих дій учителя, що організовує пізнавальну й практичну діяльність учнів, забезпечує засвоєння знань з предмета, допомагає виробити відповідні вміння, набуті потрібні мовні навички.

У практиці школи методи реалізують освітню, розвивальну й виховну функції навчання. Важливо добирати такі методи і прийоми, щоб вивчення курсу мови було цікавим, особливо для учнів середніх класів.

Кожний метод складається з окремих прийомів, які виступають як його складові і являють собою окремий пізнавальний акт. Характерною ознакою прийому є частковість і здатність включатися в різні методи. У вивченні мови використовуються такі прийоми: різні види граматичного розбору, порівняння, групування мовних явищ, заміна, поширення, перестановка мовних одиниць, моделювання структури речення, словосполучення та ін.

Метод може збагачуватися й урізноманітнюватися за рахунок тих чи інших прийомів, що входять до його складу.

Зміст і специфіка методів навчання мови зумовлюються особливостями навчального предмета, співвідношенням у ньому знань теоретико-пізнавального характеру і кола практичних мовно-мовленнєвих умінь та навичок, урахуванням закономірностей принципів вивчення матеріалу, логічною структурою предмета.

Найбільш прийнятною для навчання української мови видається класифікація методів за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці, обґрунтована О. М. Біляєвим. Способи такої взаємодії можуть бути різними:

1. Учитель викладає мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення).

2. Учні й учитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому доходять потрібних висновків, узагальнень, формулюють визначення, правила.

3. Учитель організовує спостереження учнів над фактами, що вивчаються і явищами мови з подальшим колективним обговоренням його результатів.

4. Учні під керівництвом учителя самостійно добувають знання з мови за підручником.

5. Учні шляхом виконання практичних завдань і вправ набувають потрібні знання.

Виходячи з цього, виділяють відповідні методи навчання мови в школі.

Усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення).

Мета цього методу – подати учням навчальну інформацію і забезпечити її сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Саме завдяки розповіді, поясненню є можливість послідовно викладати матеріал, виділяти головне, найістотніше у виучуваній темі, зосереджуючи на цьому увагу учнів.

Бесіда вчителя з учнями.

У теорії і практиці навчання мови використовуються такі види бесіди: евристична, репродуктивна, узагальнююча, аналітико-синтетична, підготовча, повторювальна, контрольньо-корекційна.

Метод бесіди на кожному етапі навчання має різне призначення:

- 1) готує учнів до сприйняття нового матеріалу;
- 2) сприяє засвоєнню нового;
- 3) допомагає застосовувати набуті знання в процесі виконання практичних завдань, вправ.

Спостереження учнів над мовою.

Цей метод доцільно застосовувати тоді, коли факти і явища, що вивчаються на уроках мови є складними або специфічними, вимагають того, щоб у них спочатку розібратися шляхом аналізу прикладів, перш ніж вдаватися до відповідного теоретичного положення, граматичного визначення чи правила.

Робота з підручником.

Мета цього методу – привчати учнів самостійно або за допомогою вчителя набувати знання, вміння та навички і вдосконалювати їх.

Одним із ефективних шляхів практичного вивчення мови і розвитку мовлення учнів є **метод вправ**.

Поширеною на сьогодні є класифікація вправ, розроблена В. О. Онищуком відповідно до навчальної мети, ступеня самостійності і творчості учнів: *підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні*.

Проблемне навчання передбачає використання проблемних ситуацій, завдань і запитань, спрямованих на розвиток пізнавальної активності учнів під час опанування мови та розвитку мовлення.

Окреме місце серед дидактичних методів займає **програмоване навчання**, що

- ❖ дозволяє чітко визначити послідовність навчальних завдань, які повинні розв'язати учні для оволодіння змістом теми;
- ❖ привчає до самостійності у виконанні завдань;
- ❖ допомагає учням контролювати і корегувати кожний крок своєї діяльності;
- ❖ забезпечує зворотний зв'язок у навчальному процесі.

Важливий елемент програмованого навчання – *алгоритм*. Це чітка, логічна послідовність розумових дій, операцій, що неминуче приводить до правильних результатів.

Для підвищення ефективності кожного з методів навчання існує система допоміжних засобів: *дидактичний матеріал, наочність, ТЗН*.

Вдало дібраний дидактичний матеріал сприяє успішному розвитку мовних і мовленнєвих умінь, навичок, підвищує інтелектуальний та емоційний рівні учня, викликає інтерес до предмета.

Наочність на уроках мови допомагає розкрити певну граматичну, орфографічну, пунктуаційну закономірність, подати своєрідну модель поняття, правила. Найпоширенішими видами наочності на уроках мови є таблиці, схеми, опорні конспекти.

Технічні засоби навчання (магнітофон, програвач, графопроектор, радіоприймач, телебачення) на заняттях з мови виступають джерелом нової інформації, матеріалом для спостережень і висновків, сприяють виробленню пізнавальних інтересів, свідомому засвоєнню знань, розвитку мовлення.

Змінює зміст навчання та роль учителя в навчально-виховному процесі впровадження комп'ютеризованого навчання, яке передбачає активне сприйняття інформації, яка досі була можлива лише в індивідуальному навчанні або групових формах навчальної діяльності.

Мультимедійне навчання – це система комп'ютеризованого навчання, де використовуються засоби мультимедіа. Мультимедіа, за визначенням А. Довгалло, Т. Коваль та ін., – це технічний засіб, що дозволяє об'єднати в комп'ютерному середовищі текст, звук, графіку, мультиплікацію та відеозображення, що дозволяє забезпечити комплексний вплив вправ на учня, різноманітної інформації у вигляді друкованого тексту, живої мови, статичної і динамічної наочності при підтримці взаємодії учня з комп'ютером.

Віддалене (дистантне) навчання – це нова форма навчання, в якій учень фізично віддалений від викладача, але може активно спілкуватися з ним за допомогою комп'ютера через систему телекомунікаційних мереж.

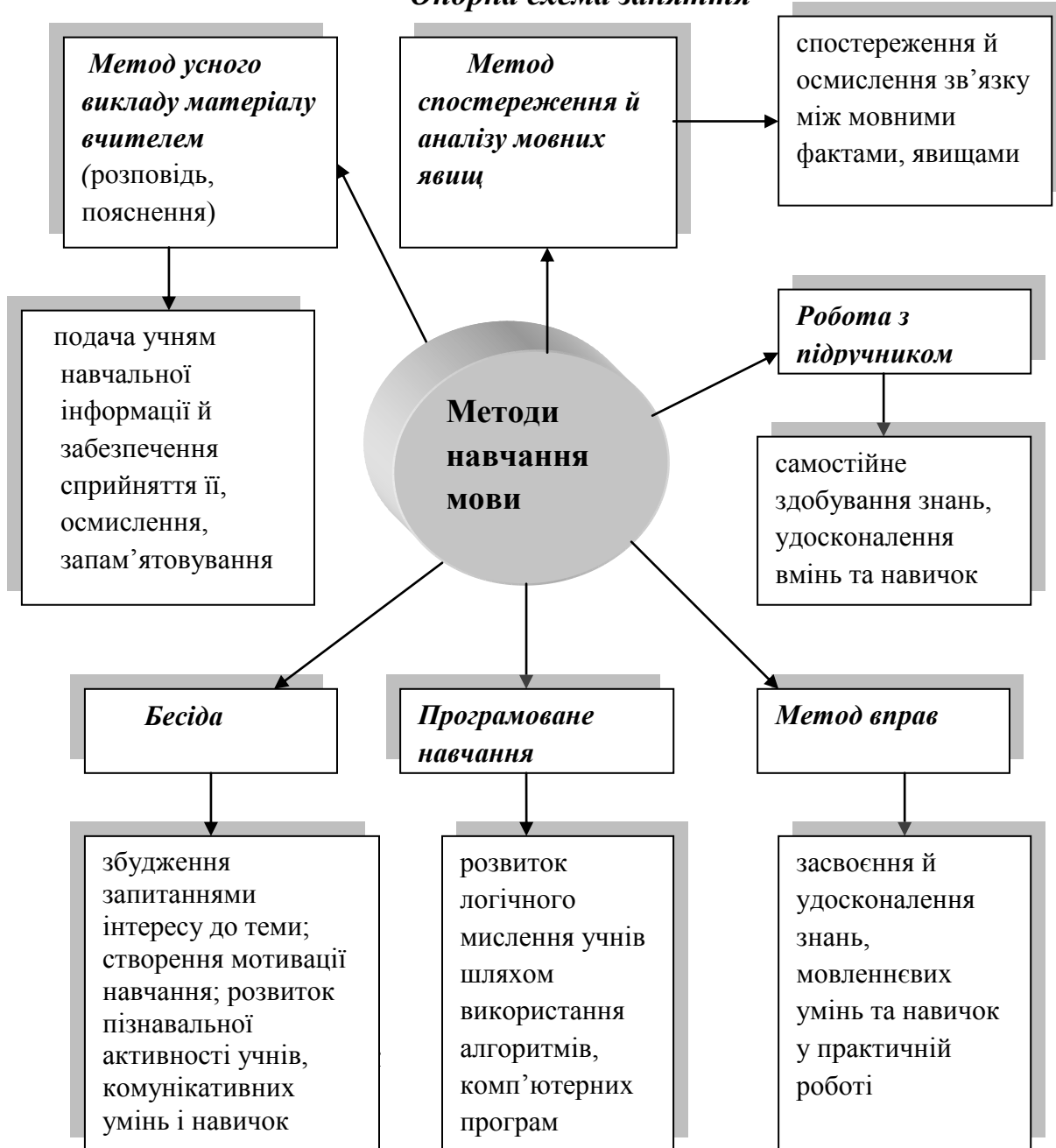
Інтенсифікації й оптимізації навчально-виховного процесу сприяють інтерактивні методи, які полегшують процес засвоєння програмованого матеріалу; активізують навчальну діяльність учнів; формують навички аналізу навчальної інформації, творчого підходу до засвоєння навчального матеріалу; допомагають формулювати власну думку, правильно її висловлювати, додавати свою точку зору, аргументувати й дискутувати.

О. Біляєв про методи навчання

"У викладанні мови витримали випробування часом багато традиційних методів навчання, зокрема, розповідь учителя, евристична бесіда, спостереження над мовою та ін. Було б, звичайно, неправильним протиставляти їм як "активні" нові методи, що з'явилися в шкільній практиці. Адже кожен метод по-своєму служить досягненню мети уроку".

(Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К.: Рад. школа, 1981. – С. 53)

Опорна схема заняття

Практичний блок

I рівень

1. Випишіть 5-6 проблемно-ситуативних завдань з мови.
2. Складіть алгоритм до вивчення теми "Ненаголошені [e], [и], [o] в корені слова".
3. Виготуйте опорні конспекти до засвоєння таких тем: "Прикладка", "Займенник".
4. Користуючись підручником для 8 класу, розробіть запитання для тематичної атестації з теми "Головні і другорядні члени речення".
5. Складіть розповідь до вивчення теми "Відмінювання числівників".

II рівень

1. Розробіть 2-3 проблемні ситуації на матеріалі лексики.
Наприклад, учитель пропонує учням виконати ще одну вправу і чує репліку: "Ми вже і так заморилися". Можна зробити невеличку паузу і запитати: "А чи знаєте ви, що у слові "заморилися" заховалася історія наших предків?". В очах учнів виникає цікавість. Тоді продовжуємо: "Ще до прийняття християнства наші прадіди поклонялися багатьом богам, серед них була й богиня сну, відпочинку Морина. Вона й морила людей сном, утомою; звідти, з сивої давнини, й прийшли до нас слова: *моритися, заморитися*".
2. Складіть орієнтовну систему вправ до вивчення теми "Дієслово та його форми".
3. Проведіть експеримент для порівняння ефективності використання готової наочності та тієї, яка накреслюється на дошці під час пояснення.

III рівень

1. Складіть три завдання, виконання яких вимагало б використання дієслів у дійсному, умовному й наказовому способах? Наприклад: а) розкажіть про культпохід у театр, уживаючи дієслова в дійсному способі; б) напишіть твір, використовуючи дієслова умовного способу; в) розробіть інструкцію "Як скласти букет квітів" уживаючи дієслова наказового способу.
2. Проведіть педагогічний експеримент для визначення ефективності методів формування орфографічних навичок учнів у процесі вивчення теми "Не і ні з різними частинами мови". Напишіть звіт про виконану роботу і результати дослідження.
3. Розробіть фрагменти уроку вивчення лексикології, використовуючи інтерактивні методи і засоби навчання. Підготуйтеся до проведення уроку в аудиторії з подальшим обговорення його.

4. У письмовій формі зробіть висновок, наскільки вибір методу залежить від рівня майстерності вчителя? Підтвердіть таку залежність конкретними фактами із спостережень, а також посиланням на авторитетні джерела.

Врахуйте, що деякі вчені визначають 3 рівні методичної майстерності вчителів: репродуктивний (характерний для сумлінних педагогів, які не виходять за рамки традиційної системи навчання); евристичний (простежується в тих учителів, які виробили свою методику навчання, самостійно її аналізують, шукають нові форми, способи, методи навчання); креативний (педагоги з таким рівнем творчо працюють над вирішенням нової проблеми, що постала в результаті емпірично знайденої вчителем закономірності навчання).

Тести для контролю і самоконтролю

1. Методи навчання – це
 - а) шляхи наукового пізнання;*
 - б) допоміжні засоби навчання;*
 - в) ваш варіант.*
2. Дидактичний прийом становить собою:
 - а) комплекс методів навчання;*
 - б) принцип;*
 - в) складовий елемент методу.*
3. Метод навчання реалізує:
 - а) пізнавальну, розвивальну, виховну функції навчання;*
 - б) спосіб взаємодії вчителя й учнів;*
 - в) ваш варіант.*
4. Найбільш прийнятною для навчання української мови є класифікація методів:
 - а) за джерелом одержання знань;*
 - б) за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці;*
 - в) за рівнем пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання.*
5. О. Біляєв виділяє такі методи навчання мови в школі, як:
 - а) усний виклад матеріалу вчителем;*
 - б) бесіда;*
 - в) пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий;*
 - г) ваш варіант.*
6. До специфічних прийомів вивчення мови, зумовлених змістом предмета, належать:
 - а) різні види мовного розбору;*
 - б) дидактичний матеріал;*
 - г) ваш варіант.*
7. Допоміжні засоби навчання української мови:
 - а) дидактичний матеріал;*
 - б) таблиці;*
 - в) технічні засоби;*
 - г) ваш варіант.*

8. Розповідь належить до групи методів:
- самостійної роботи учнів;*
 - усного викладу матеріалу вчителем;*
 - перевірки та оцінки знань, умінь і навичок.*
9. На рівень пізнавальної активності учнів впливають методи:
- частково-пошуковий, дослідницький;*
 - репродуктивний, лекційно-пояснювальний;*
 - ваш варіант.*
10. Розвитком чого зумовлюється такий методичний прийом, як мовний розбір?
- розвитком мовлення учнів;*
 - розвитком мовознавства;*
 - розвитком пізнавального інтересу учнів.*
11. В основі якого методу лежить прийом алгоритмізації навчання?
- бесіди;*
 - методу вправ;*
 - ваш варіант.*
12. Частково-пошуковий метод у навчанні мови передбачає:
- бачення проблеми, вміння ставити питання, висувати припущення, планувати перевірку гіпотези;*
 - тематичну розповідь учителя;*
 - написання учнями переказів, творів з метою розвитку зв'язного мовлення.*
13. Який шлях пізнання мовних фактів, явищ, понять більшою мірою активізує учнів, а від учителя потребує творчої методики?
- дедуктивний;*
 - індуктивний.*
14. Програмоване навчання найбільш ефективне:
- для розвитку зв'язного мовлення і вивчення стилістики;*
 - для вивчення орфографії і граматики;*
 - для опанування лексики і фразеології.*

Рекомендована література

- Адамова А. Інтерактивні форми роботи на уроках української мови та літератури // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 33. – С. 8-10.*
- Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. – К.: Рад. школа, 1981.*
- Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 57-67.*
- Біляєв О. М. Вправи в навчанні мови // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 2-5.*
- Біляєв О. М. Спостереження над мовою як метод навчання // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 3. – С. 2-6.*
- Біляєв О. М. Доказова розповідь та евристична бесіда у навчанні мови // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 8. – С. 2-6.*

7. Білоусенко П. І., Явір В. В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови: Посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992.
8. Гончаренко Н. М. Самостійна робота з підручником як метод навчання мови // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 3. – С. 54-59.
9. Групова робота на уроках української мови // Дивослово. – 2008. – № 1. – С. 2-4.
10. Донченко Т. До проблеми методів навчання української мови // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 7. – С. 2-4.
11. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000.
12. Козіна К. Інноваційні технології на уроках словесності // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – № 27. – С. 3-7.
13. Кожуленко О. Б. Гра як один із методів активного навчання на уроках української мови // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 25. – С. 2-6.
14. Кулінська Л. П. Екранна і звукова наочність на уроках української мови. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1986.
15. Кучерук О. А. Концепція системи методів навчання мови в основній школі // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 7-8. – С. 10-16.
16. Кучерук О. А. Метафоризація як засіб творчої спрямованості методів навчання мови // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 12-15.
17. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: Словник-довідник. – Житомир: Вид-во "Рута", 2010. – 186с.
18. Кучерук О. Сучасні технології навчання мови як методична проблема // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 6. – С. 17-21.
19. Кучерук О. А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови: Навчальний посібник. – Житомир: ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 182с.
20. Лукач С. П. Бесіда на уроках мови: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1990. ;
21. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004. – 192с.
22. Садовнікова О. Метод проектів на уроках української мови як засіб формування пізнавально-творчих умінь старшокласників // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 4. – С. 8-13.
23. Цінько С. та ін. Інноваційні методи в навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 2. – С. 9-12
24. Шинкарьова І. Проблемне навчання на уроках української мови // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 36. – С. 8-12.